

structure of polis lands embraced not only city and chora, but sacred lands as well. Land asle and leasing existed as well. Certain properties typical of the early Hellenistic economy appeared: intensification of trade and exchange relations, prevalence of a farmstead form of landowning in agriculture and so on. The basis of economy was an antique form of land property.

Одержано 20.09.92.

БОСПОР ТА ЙОГО СУСІДИ У II ст. до н. е.

Є. О. МОЛЄВ

У статті на підставі писемних джерел та результатів найновіших археологічних досліджень розглядається питання про зв'язки Боспору з сусідніми племенами у II ст. до н. е.

Етнографічна ситуація біля кордонів Боспору в II ст. до н. е. змінюється порівняно з попереднім періодом його історії. Це призвело до інших взаємовідносин боспорців з близькими та віддаленими варварськими племенами. Головним і надійнішим джерелом у цьому питанні є «Географія» Страбона, а також археологічні дослідження останніх років.

Поблизу західних кордонів Боспору на території Криму Страбон розміщує таврів, скіфів, георгів (землеробів) й тафріїв. Таврів він вважає скіфським племенем. Оскільки країна таврів у тому ж розділі називається Малою Скіфією, визначення їх як скіфського племені у Страбона мало, найвірогідніше, значення географічного показника. Скіфи, за Страбоном, мешкали у степовому Криму, а також на землях до Борисфену, і домінували на всій цій території. Це підтверджується свідченнями інших античних авторів і археологічними матеріалами. Георги (землероби) були мешканцями рівнинної частини Криму (Strabo, VII, 4, б), у яку входив, мабуть, і Керченський півострів. Ця народність, на думку більшості фахівців, до якої приєднується і автор цієї статті, була скіфською¹. В. С. Ольховський ототожнює її з сатархами, яких Страбон не згадує, але які в II ст. до н. е. вже мешкали в Криму². Свою думку він обґрунтовує участю георгів у морському розбійництві, а також тим фактом, що тафрії змішалися із сатархами, які сюди прийшли. Але, по-перше, відрізняє тафріїв від георгів, по-друге, участь георгів у морському розбійництві подається ним як виняткове, а не постійне явище, викликане, до того ж впливом античної цивілізації. Тобто, період впливу античної культури на георгів мав бути досить тривалим. Щодо сатархів, то вони з'явилися в Криму не раніше середини II ст. до н. е.³ Крім того, георги, за Страбоном, оселяли практично увесь рівнинний Крим, що вказує на значну чисельність цього населення. Оскільки Страбон користується лише описовим терміном «землероби», це населення, певно, мешкало тут здавна і було добре відоме його читачам. Саме такими були насамперед у Криму скіфи. Археологічні дані дозволяють припускати перехід до осілості їх, зокрема на Керченському півострові, з кінця VI ст. до н. е.⁴ Політично такі землероби звичайно були залежними від своїх кочових родичів⁵.

Отже, страбонівські георги — це, швидше, землероби — колишні скіфи-кочовики, підвладні царям Скіфії і Боспору.

Тафрії Страбона — це мешканці певної місцевості, а саме Тафри. За повідомленнями Мели (II, 4) і Плінія Старшого (VI, 86), вона знаходилася у Північному Криму, найвірогідніше, поблизу Перекопського пересипу⁶. Оселяли її нащадки місцевого населення епохи раннього заліза, асимільовані скіфами

© Є. О. МОЛЄВ, 1995

під час підкорення Криму⁷. Тільки у середині II ст. до н. е. тут з'явилися сатархи. Ю. М. Десятчиков вважає, що вони одночасно оселилися також на Азовському узбережжі Керченського півострова, але ця думка не підтверджується археологічними даними⁸. У поховальному обряді некрополів сільського населення цього часу немає будь-яких змін, на підставі яких можна твердити про появу тут значної маси нового населення⁹.

Окрім згаданих Страбоном, у Криму мешкали також племена кізил-кобинської культури. У II ст. до н. е. вони були асимільовані скіфами і відомі за пізнішими джерелами як тавро-скіфи або скіфо-таври¹⁰.

Таким чином, на заході найреальнішою політичною силою, на яку мусив зважити Боспор, були скіфи.

Поблизу азійських кордонів Боспору Страбон розміщує племена меотів, сираків, аорсів, зихів, ахейців, геніохів та керкетів. Локалізація згаданих племен за даними Страбона є загальноприйнятною. Виняток становлять сираки, які на думку більшості дослідників, були нащадками савроматів¹¹, що мешкали у сальсько-маницьких степах і перемістилися під натиском аорсів у Прикубання та Передкавказзя¹². Повідомлення Страбона не підтверджують думку Ю. М. Десятчикова¹³ щодо середньоазійського походження сираків¹⁴.

Третім районом контактів Боспору з варварами був Нижній Дон. Тут наприкінці першої чверті III ст. до н. е. було засновано Танаїс¹⁵. За Страбоном, його заснували «елліни, які володіли Боспором» (XI, 33), тобто, ініціаторами цього могли бути Спартакиди. Як вважає Д. Б. Шелов, Танаїс спочатку мав автономію¹⁶. Проте всі його аргументи ґрунтуються на інтерпретації джерел римського часу. Отже, автор сам відзначає відсутність елементів, характерних для автономного полісу, а також загибель більш ранньої колонії, заснованої, безумовно, приватними особами на території Єлизаветинського городища. Все це наводить на думку, що, на відміну від згаданої колонії, Танаїс був заснований саме за ініціативою Спартакидів і мав користуватися підтримкою з боку держави. Інакше дуже важко з'ясувати, чому сармати, які ще не мали потреби у торгівлі з еллінським світом, чинять напад на одну з боспорських колоній (та городища Нижнього Дону)¹⁷ і не зачіпають іншу, що була заснована пізніше, тобто слабшу. У цьому, найвірогідніше, слід вбачати наслідки перших контактів Спартакидів і сарматів. Не виключено, що між останніми і Боспором було укладено якусь угоду щодо статусу Танаїса.

Пізніше, певно близько середини II ст. до н. е.¹⁸ Танаїс домагається автономії і навіть час від часу підкоряє деякі меотські племена.

Таким чином, у II ст. до н. е. Боспор мусив вирішувати проблеми зв'язків зі скіфами на заході, з сарматами (прохорівцями) у гирлі Танаїсу, меото-сиракськими племенами в Прикубанні, ахейцями, зіхами, генісхами і керкетами — на південному сході. Отже, спробуємо реконструювати характер цих відносин. Почнемо зі скіфів.

Вирішальним моментом в історії усього Причорномор'я був перехід сарматів (прохорівців) через Танаїс і початок їхніх систематичних нападів на Скіфію. Дата цих нападів визначається по-різному. Найпереконливішою здається концепція, за якою сарматські завоювання розпочалися з перших десятиріч III ст. до н. е.¹⁹. Протягом усього III та II ст. до н. е., аж до походів Діофанта скіфи систематично відбивали натиск свого головного ворога. У той же час із заходу їм, виходячи з ольвійського декрету на честь Протогена (ІРЕ, 1², 32В. 5—8), погрожували галати. Така ситуація підштовхувала скіфів на зміцнення дружніх стосунків з Боспором. Інформація Страбона (VII, 4, 4) і Лукіана (Тох. 44) дозволяє припустити наявність довгострокового договору щодо сплачування данини боспорянам скіфами²⁰. Виходячи з інших джерел, скіфи натомість поставляли боспорському цареві необхідні військові контингенти.

Ці свідчення доповнюються присвятним написом доньки царя Скілура з Пантикапею²¹ та Херсонеським декретом на честь Діофанта (ІРЕ, 1², № 352). На цій підставі можна припустити існування скіфо-боспорських династичних зв'язків уже з середини II ст. до н. е.²², а також присутність на Боспорі напередодні його підкорення Понту скіфського загону на чолі з Савмаком. Цей загін, виходячи з вислову «*Τῶν περὶ Σαύμακον Σκυθῶν*», скла-

дав почет представника скіфського царя, яким напевно, був Савмак²³. Більш тісне зближення скіфів та боспорян, вірогідно, було наслідком сарматської загрози, що посилилась. Побічно про це свідчить вихід Танаїса з підпорядкування Спартакидам.

Танаїс здобув автономію десь близько середини II ст. до н. е. Саме в цей час сармати повністю витіснили скіфів з Наддніпров'я²⁴. Налагодження династичних зв'язків боспорян з останніми не могло бути непомітним для сарматів. З метою протидії цьому союзові сармати, імовірно, підтримали прагнення танаїсців до автономії. Цього разу місто було потрібне їм особливо, тому автономія Танаїса зробилася цілком реальною. Крім того, боспоряни вже не мали достатніх сил для встановлення своєї влади над містом, через боротьбу з меотами Прикубання. Щоб переконатися у цьому, звернемося до розгляду політичної ситуації біля кордонів Боспору в Азії.

Найближчими сусідами Боспора були численні меотські племена. Десь з IV ст. до н. е. вони були йому підвладні²⁵. Міра цієї залежності була, мабуть, невеликою — сплачування данини Спартакидам і віддання своєї території боспорським купцям та промисловцям для економічної експлуатації²⁶. Наступ Боспору у цьому напрямку припинився наприкінці IV ст. до н. е., коли він уперше зіткнувся з сираками, які під тиском аорсів відходять у Прикубання. Наприкінці IV ст. до н. е. починається проникнення носіїв прохорівської культури (аорсів) на Ставрополля та Північний Кавказ²⁷. У цей же час з поховального обряду навколо Єлизаветинського городища на Кубані зникають кургани меотської знаті. Це пов'язують із її загибеллю у війнах з сираками, а також із підкоренням ними меотів²⁸.

Привертає увагу спостереження А. М. Ждановського щодо активності племен сиракського союзу до I ст. до н. е. Вона, на його думку, носила підпорядкований характер — сираків частіше залучали як союзників у тих чи інших подіях²⁹. Це, найвірогідніше, було пов'язано з необхідністю постійно стримувати натиск аорсів³⁰.

За Діодором (XX, 22—25), сираки підтримали незаконного претендента на боспорський престол Євмена і допомогли йому домогтися успіху. Внаслідок цього союзу, мабуть, відбулося розмежування сфер впливу в Прикубанні, що призвело до припинення боспорського наступу у цьому напрямку. Щодо сираків, то вони продовжували підкорення ще незалежних меотських племен, що призвело в результаті до створення сирако-меотського військово-політичного союзу³¹, до якого меоти увійшли на відносно рівноправних засадах³². Створення такого союзу посилює суперечності між сираками і Боспором. У будь-якому разі, амфорний матеріал з меотських могильників свідчить про скорочення торговельних стосунків з Боспором уже з середини IV ст. до н. е.³³ Про посилення небезпеки на східних кордонах держави свідчить також побудова додаткових укріплень на Семибратньому городищі в першій половині III ст. до н. е. У той же час поблизу південно-східних кордонів Боспора будується фортеця на місці Раєвського городища.

Іншим наслідком створення меото-сиракського союзу було загострення визвольної боротьби меотських племен, підвладних Боспору. Це підтверджує повідомлення Страбона про однакову войовничість як кочових, так і землеробських меотських племен (XI, 2, 4), а також про їхні повстання проти своїх володарів (XI, 2, 11). Повідомлення Страбона належать уже, певно, до II ст. до н. е.

Таким чином, протягом III ст. до н. е. Боспор поступово залишає свої позиції в Азії і змушений перенести сюди головні сили для утримання влади над меотськими племенами.

Крім того, на початку II ст. до н. е. тут з'являються нові племена, невідомі раннім авторам, які не згадуються у написах Спартакідів. Серед них найбільший інтерес для дослідників викликають племена сатархів, яких не згадує Страбон, але які відомі за епіграфічними джерелами в Таврії з середини II ст. до н. е. За гіпотезою Ю. М. Десятчикова³⁴, Страбон ототожнює їх з тохарами, що були відомі йому в Середній Азії. Цю думку він підкріплює повідомленням Плінія про перехід через Танаїс тагорів (Н., VI, 22), яких він також вважає тохарами. Але Пліній у цьому ж пасажі згадує також сатархів серед племен, що перейшли Танаїс. Отже, він аж ніяк не ототожнював ці

племена. Предки тохарів мігрували у давнину з Передньої Азії до кордонів Китаю, а звідти, після поразки 174 р. від китайців, якась частина їх відкочувала до Середньої Азії³⁵, де вони й були відомі античним авторам. Важко уявити собі, нібито в останніх, зокрема у Страбона, не збереглося жодних повідомлень про їхнє подальше переселення у Причорномор'я, якщо воно дійсно відбулося. Тим більше, що ця міграція мала проходити повз густонаселені райони і в досить стислі строки, які відводить для цього Ю. М. Десятчиков. На його думку, тохари (сатархи) між 129 і 124 рр. до н. е. підкорили весь азіатський Боспор внаслідок чого останній Перісад змушений був передати владу Митридату Євпатору, полководець якого Неоптолем відбив напад тохарів³⁶. Але, по-перше, тохари відкочували до Середньої Азії вже після поразки, та й то не всі племена; по-друге, виходячи з епіграфічних даних (ІРЕ, 1², № 672), частина сатархів перейшла Танаїс й оселилася в Північно-Східній Таврії вже близько середини II ст. до н. е. Отже, проти Боспору могли у кращому випадку діяти тільки сатархи-спалеї. Але останні, як вже згадувалося, у цей час мали досить сильних конкурентів у особі меото-сираського союзу. Усе це змушує взяти під сумнів реконструкцію подій кінця II ст. до н. е., запропоновану Ю. М. Десятчиковим.

Ми можемо лише припускати, що з появою нових племен поблизу кордонів азіатського Боспору частішими стали й сутички з ними. Не виключено, що Боспор навіть спробував використати сили меото-сираського союзу для протидії новим прибульцям і з цієї метою платив царям сираків. Але це — лише одне з можливих припущень³⁷. Виходячи з повідомлень античних авторів, під час правління Перісада V (125—109 рр. до н. е.) меоти змогли вийти з підпорядкування боспорян. Страбон (XI, 1, 11) згадує про боротьбу царя Фарнака з племенами дандаріїв. Тобто, це плем'я, що було підкорене Спартакидами серед перших в першій половині IV ст. до н. е.³⁸, здобуло незалежність ще до передачі Перісадом влади Митридату Євпатору. Існування незалежного дандарійського об'єднання підтверджується також згадуванням царя дандаріїв Олтака як союзника Митридата в його третій війні проти Риму (Plut., Luc., 16), а також повідомленням Тацита про міжособну боротьбу синів Аспурга, в якому згадується царство дандаріїв (Tac., Ann., XII, 15).

Про відділення від Боспору інших племен меотів немає безпосередніх свідчень. Але, за Аппіаном, коли Митридат прибув на Боспор після своєї поразки, в Малій Азії, «в районі Меотиди було багато правителів» (App., Mithr., 102). Причому ці правителі були незалежними, виходячи з того, що Митридат укладає з ними угоди про дружбу і союз і видає заміж за них своїх дочок. Малоймовірно, щоб ці племена вийшли з підпорядкування Митридату після включення ним Боспору до своїх володінь. Вірогідніше, вони звільнилися від влади боспорських царів ще до підпорядкування Боспора Понту. Тобто, в останній чверті II ст. до н. е. Боспор позбувається значної частини своїх володінь у Прикубанні.

Останній прикордонний район Боспору в Азії на південному сході населяли племена зихів, геніохів, ахейців та керкетів. Страбон не згадує племені торетів, відомого за написами³⁹. Це, мабуть, пов'язано з тим, що ці племена залишаються під владою Спартакидів. У будь-якому разі, воно знову згадується в списку племен, підвладних Аспургові. Оскільки могильники торетів поки що невідомі⁴⁰, запропоноване мною рішення питання про їхні відносини з правителями Боспору здається найвірогіднішим. Щодо інших племен, то вони залишалися незалежними протягом усього правління Спартакидів, хоча інколи зазнавали від них значних поразок (Diod., XX, 23). Ці племена, за Страбоном, жили головним чином з пиратства (XI, 2, 12). Така їхня діяльність заважала економічним зв'язкам Боспора з полісами й державами Причорномор'я та Середземномор'я. Страбон згадує про надання боспорянами сусіднім племенам корабельних стоянок та ринків збуту, що свідчить про послаблення Боспору в період правління останнього Спартакида.

Підсумовуючи зв'язки боспорян і варварів Північного Причорномор'я у II ст. до н. е., можна зробити висновок, що останні Спартакиди докладають найзначніших зусиль у боротьбі за збереження свого панування над підвладними меотськими племенами. Звичайно, вони намагались утримати позиції

також у дельті Дону. Однією з умов, що забезпечували боспоріям можливість активної зовнішньополітичної діяльності в цих регіонах, був військово-політичний союз зі скифами. Зменшення скифської допомоги в останій чверті II ст. до н. е. було пов'язане з наступом скифів на Херсонес та стійким опором останнього. Це призвело до втрати Боспором азійських володінь і у кінцевому підсумку до політичної переорієнтації його на Понт.

Примітки

- ¹ Раніше я поділяв думку В. С. Ольховського. Див.: *Молев Е. А.* Боспор и варвары Северного Причерноморья накануне походов Диофанта // *МОБЧМДСВ.*— Ростов-на-Дону, 1986.— С. 56.
- ² *Ольховский В. С.* Население Крыма по данным античных авторов // *СА.*— 1981.— № 3.— С. 60.
- ³ *Десятчиков Ю. М.* Сатархи // *ВДИ.*— 1973.— № 1.— С. 143, 144.
- ⁴ *Гайдукевич В. Ф.* Некоторые вопросы экономической истории Боспора // *ВДИ.*— 1966.— № 1.— С. 50; *Яковенко Э. В.* Скифы на Боспоре.— Автореферат дисс. ... докт. ист. наук.— М., 1985.— С. 20.
- ⁵ *Хазаров А. М.* Социальная история скифов.— М., 1975.— С. 152.
- ⁶ *Вдовиченко И. И., Колтухов С. Г.* Древние укрепления Северного Крыма // *ВДИ.*— 1986.— № 2.— С. 146.
- ⁷ *Щеглов А. Н.* О населении Северо-Западного Крыма в античную эпоху // *ВДИ.*— 1966.— № 4.— С. 148.
- ⁸ *Десятчиков Ю. М.* Указ. соч.— С. 103.
- ⁹ *Корпусова В. Н.* Некрополь Золотое.— К., 1983.— С. 85.
- ¹⁰ *Ольховский В. С.* О населении Крыма в скифское время // *СА.*— 1982.— № 4.— С. 78, 79.
- ¹¹ Див., наприклад: *Скрипкин А. С.* К проблеме генетической преемственности савроматов и сарматов // *ПАЭСК.*— Краснодар, 1988.— С. 29.
- ¹² *Виноградов В. Б.* Сиракский союз племен на Северном Кавказе // *СА.*— 1965.— № 1.— С. 111; *Максименко В. Е.* Савроматы и сарматы на Нижнем Дону.— Ростов-на-Дону, 1983.— С. 128; *Игнатов В. Н.* О взаимодействии кочевого населения Правобережного Прикубанья с сарматами волжско-донских степей в III в. до н. э.— I в. н. э. // *Актуальные проблемы историко-археологических исследований.*— К., 1987.— С. 62.
- ¹³ *Десятчиков Ю. М.* Процесс сарматизации Боспора.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— М., 1974.— С. 10.
- ¹⁴ *Молев Е. А.* Указ. соч.— С. 56.
- ¹⁵ *Шелов Д. Б.* Танаис и Нижний Дон в III—I вв. до н. э.— М., 1970.— С. 200; *Федосеев Н. Ф.* О времени сосуществования Елизаветовского городища и Танаиса // *АМА.*— Саратов, 1990.— Вып. 7.— С. 160.
- ¹⁶ *Шелов Д. Б.* Танаис — эллинистический город // *ВДИ.*— 1989.— № 3.— С. 50.
- ¹⁷ *Шелов Д. Б.* Танаис и Нижний Дон.— С. 63.
- ¹⁸ *Gajdukevic V. F.* Das Bosporanische Reich.— Berlin, 1971.— S. 252.
- ¹⁹ *Колтухов С. Г.* Система обороны Крымской Скифии в IV—II вв. до н. э. // *ВДИ.*— 1992.— № 4.— с. 96; *Виноградов В. А., Марченко К. К., Рогов Е. Я.* Сарматы и гибель «Великой» Скифии // II чтения памяти профессора П. О. Карышковского.— *ВДИ.*— 1991.— № 4.— С. 230.
- ²⁰ *Молев Е. А.* К вопросу об уплате Боспором дани варварам // *Античная гражданская община.*— Л., 1986.— С. 188.
- ²¹ *Виноградов Ю. Г.* Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II вв. до н. э. // *ВДИ.*— 1987.— № 1.— С. 85.
- ²² *Виноградов Ю. Г.* Перстень царя Скила // *СА.*— 1980.— № 3.— С. 97.
- ²³ *Молев Е. А.* Скифы во главе с Савмаком // *ТД.*— Кировоград, 1987.
- ²⁴ *Максименко В. Е.* К вопросу о времени установления политического господства сарматов в Северном Причерноморье // *МОБЧМДСВ.*— Ростов-на-Дону, 1986.— С. 41.
- ²⁵ *КБН.*— № 8—11, 25, 971, 972, 1015, 1039, 1040.

²⁶ *Анфимов Н. Е.* Меоты и их взаимоотношения с Боспором в эпоху Спартокидов // *Античное общество.* — М., 1967. — С. 130.

²⁷ *Мирошина Т. В.* Сарматские погребения, исследованные Ставропольской экспедицией // *СА.* — 1986. — № 2. — С. 175; *Каминская И. В.* Сарматские погребения на Урупе // *СА.* — 1988. — № 1. — С. 250.

²⁸ *Ждановский А. М.* К истории сиракского союза племен // *Дон и Северный Кавказ в древности и средние века.* — Ростов-на-Дону, 1990. — С. 39.

²⁹ *Там же.* — С. 45.

³⁰ *Виноградов В. Б.* Сарматы Северо-Восточного Кавказа // *Труды Чечено-Ингушского НИИ.* — Грозный, 1963. — Т. 6. — С. 161.

³¹ *Анфимов Н. В.* Из прошлого Кубани. — Краснодар, 1958. — С. 87.

³² *Ждановский А. М.* Назревшие проблемы социально-политической истории меотов Прикубанья // *Археологическое краеведение ВУЗу и школе.* — Грозный, 1981. — С. 32.

³³ *Марченко И. И.* Проблемы этнической истории сиракского союза племен в Прикубанье // *ПАЭСК.* — Краснодар, 1988. — С. 73.

³⁴ *Десятчиков Ю. М.* Сатархи // *ВДИ.* — 1973. — № 1. — С. 142.

³⁵ *Гамрекелидзе Т. В., Иванов В. В.* Первые индоевропейцы в истории: предки тохар в древней Передней Азии // *ВДИ.* — 1989. — № 1. — С. 16, 25, 30.

³⁶ *Десятчиков Ю. М.* Сикдика в конце II в. до н. э. — Конференция «Проблемы античной и скифо-сарматской археологии», посвященная памяти П. Н. Шульца // *ВДИ.* — 1987. — № 3. — С. 233.

³⁷ *Абаев В. И.* Сармато-боспорские отношения в отражении нартовских сказаний // *СА.* — 1958. — № 28. — С. 59.

³⁸ *КБН,* № 6, 7, 1014, 1037.

³⁹ *КБН,* № 6, 6а, 39, 40, 1014, 1037, 1038, 1042.

⁴⁰ *Дмитриев А. В.* Синды, керкеты, тореты // *Проблемы исследований античных городов.* — ТД. — М., 1989. — С. 41.

Е. А. Молев

БОСПОР И ЕГО СОСЕДИ ВО II в. до н. э.

Во II в. до н. э. Боспор должен был решать проблемы взаимоотношений со скифами на западе, с сарматами (прохоровцами) в устье Танаиса, меото-сиракскими племенами в Прикубанье, ахейцами, зихами, гениохами и керкетами на юго-восточных границах.

Данные письменных источников и результаты новейших археологических исследований показывают, что со своими западными соседями Боспор поддерживал союзные отношения, обеспечивавшие ему военную поддержку с их стороны. Захват сарматами (прохоровцами) Нижнего Дона привел к отделению Танаиса. В Азии подчинение сираками части меотских племен привело к созданию меото-сиракского союза, опора на который позволяла активно выступать против Боспора. В итоге этой борьбы последние Спартокиды потеряли почти все владения в этом районе. Мнение Ю. М. Десятчикова о наступлении сатархов на границы Боспора в Азии не подтверждается источниками. Борьба Боспора с племенами у своих юго-восточных границ велась с переменным успехом.

Разгром скифов Таврики войском Диофанта прекратил оказание военной поддержки Боспору с их стороны и стал основанием для передачи Перисадам V своей власти Митридату Евпатору. Следствием этой передачи стал государственный переворот, осуществленный скифами во главе с Савмаком.

Е. А. Молев

BOSPORUS AND ITS NEIGHBOURS IN THE 2ND CENT. B. C.

In the 2nd cent. B. C. Bosphorus had to solve problems of its interrelations with the Scythians in the west, with the Sarmatians (Prokhorovtsy) in the mouth of the Tanais, with the Maeoto-Sirakian tribes in the Kuban river area, with the Acheians, Zichans, Henioches and Kerketians on the south-eastern frontiers.

Data from written sources and results of the newest archaeological studies have shown that Bosphorus maintained allied relations with its western neighbours, which gave it a military support from their side. Annexation of the Lower Don reaches by the Sarmatians (Prokhorovtsy) caused falling away of the Tanais. In Asia the Sirakians subdued the part of Maeotian tribes, which led to formation of the Maeoto-Sirakian alliance. Backed by that alliance, the Maeotian tribes often acted against Bosphorus. As a result of that struggle the last Spartokids have lost almost all their lands in that region. The view advanced by Yu. M. Desyatchikov on the attack of the Satarches on the Bosphorus frontiers in Asia is not confirmed by sources. The struggle of Bosphorus frontiers in Asia is not confirmed by sources. The struggle of Bosphorus against the tribes on its south-eastern boundaries was a varying success.

The Taurican Scythians utterly defeated by Diophantus ceased to render military support to Bosphorus, which made Perisad V to give its rule to Mithridates Eupatorus. As a result of that the Scythians headed by Saumak made a state upheaval.

Одержано 16.06.92.

ЗАРУБИНЕЦЬКА ТА ПОМОРСЬКА КУЛЬТУРИ: (порівняльний аналіз керамічних комплексів)

С. П. Пачкова

Стаття присвячена питанню співвідношення зарубинецької та поморської (поморсько-клевшевої) культур, розглянутому за результатами статистично-порівняльного аналізу глиняного посуду. Поморська культура не тільки передувала зарубинецькій за часом, але на Прип'ятському Поліссі була її субстратом.

На початку 60-х років вийшла з друку стаття Ю. В. Кухаренка, в якій він доводив, що зарубинецька культура не мала генетичних коренів у автохтонному середовищі, а сформувалась внаслідок міграцій племен поморської культури, найбільш східні пам'ятки якої зафіксовані у верхів'ях Прип'яті і Західного Бугу¹. Ця ідея була визнана у працях ряду авторів, але вони порізно оцінювали внесок поморської культури у генезис зарубинецької. Деякі з них, слідом за польськими вченими, поділяють поморську культуру на дві — саме поморську та культуру клешевих поховань (клешеву). Так, В. В. Седов не заперечує, що формування зарубинецької культури є наслідком взаємодії прийшлих племен, носіїв поморської та клешевої культур, з місцевим населенням — милоградськими племенами на півночі та скіфськими на півдні. При цьому поморську культуру цей автор розглядає як балтську за етносом, а клешеву — як протослов'янську². Є. В. Максимов віддає пріоритет у формуванні зарубинецької культури автохтонним племенам Полісся та Подніпров'я, але слідом за Ю. В. Кухаренком спочатку не заперечував значний пізньопоморсько-лужицький вплив на поліський регіон зарубинецької культури і значно менший на середньодніпровський³. Згодом він відзначав, що на Прип'яті наявні риси пізньопоморської культури, а на Середньому Дніпрі чіткіші елементи клешевої культури⁴. З концепцією Ю. В. Кухаренка про поморське походження зарубинецької культури в Поліссі у свій час повністю погоджувалась К. В. Каспарова, підтвержуючи її аналогіями різних категорій археологічного матеріалу, але головним чином це стосувалось глиняного посуду. Культурно-типологічна спадкоємність поморської та зарубинецької культур, на її погляд, найвиразніше виявилася лише у поліській групі, де вона доповнюється до того ж надійним хронологічним зв'язком⁵. Але в якийсь час дослідниця приєднувалася до думки про

© С. П. ПАЧКОВА, 1995